

Maliye Bakanı Mehmet Cavit Bey'in İktisadi-Mali Politikalarının Osmanlı Ekonomi-Politik Geleneği Açısından Değerlendirilmesi

Hakan Şahin

ÖZET

Osmanlı Devleti, kurulduğu 1299 yılından 1922 yılına kadar tam 623 yıl ayakta kalmış güçlü bir devlet ve bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin selefidir. Osmanlı Devleti'nin bu kadar uzun süre ayakta kalabilmesinin şüphesiz pek çok siyasi, içtimai ve iktisadi nedenleri olduğu gibi yıkılmasına sebep olan nedenler de vardır. Biz bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin başarı veya başarısızlığıyla bir ilgi kurmaksızın, onun iktisadi yapısını oluşturan genel eğilimleri ele almaya çalışacak; ardından devletin son dönemlerinde Maliye Bakanlığı yapmış olan Mehmet Cavit Bey'in mali ve iktisadi görüşleriyle birlikte bu görüşlerin yansıması olan politikalarını inceleyerek onun dönemindeki uygulamaların, Osmanlı ekonomi-politiğinin genel eğilimleriyle hangi konularda örtüşüp, hangi konularda ters düştüğünü görmeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Ekonomi-Politik, Mehmet Cavit Bey, İttihat ve Terakki, Jön Türkler.

ABSTRACT

Ottoman Empire is a powerful empire which survived for 623 years from 1299 to 1922 and is the predecessor of the present Republic of Turkey. No doubt, Ottoman Empire has many social, political and economic reasons that cause it to survive for such a long period, as well as reasons that caused its dissolution. In this study, we will try to elaborate the main tendencies that form the economic structure of Ottoman Empire without relating them to either its success or its failure. We will then try to examine the economic and fiscal policies of Mehmet Cavit Bey who served as the minister of finance in the last periods of the empire, with regards to his ideas on economy and finance. Then we will try to see the aspects of his policies which are in accordance with the main tendencies of Ottoman political economy, and which are not.

Keywords: Ottoman Empire, Political Economy, Mehmet Cavit Bey, Committee of Union and Progress, Young Turks.

İÇİNDEKİLER

1. Osmanlı Ekonomi-Politiğinin Genel Eğilimleri
 - a. Provizyonizm (Mal Arzını Artırma) Eğilimi
 - b. Tradisyonizm (Gelenekleri Koruma) Eğilimi
 - c. Fiskalizm (Gelirleri Artırma) Eğilimi
2. Mehmet Cavit Bey'in İktisadi-Mali Görüş ve Politikaları
 - a. İktisadi Doktrinler Hakkında Görüş ve Politikalar
* *Liberalizm (Serbesti-i Mübadele), Korumacılık (Usul-i Himaye) ve Sosyalizm*
 - b. Reel Sektörler Hakkında Görüş ve Politikalar
 - i. Tarım ve Sanayi
 - ii. Ticaret
 - iii. Ulaştırma
 - iv. Sermaye
 - c. Finans Sektörü Hakkında Görüş ve Politikalar
 - i. Kredi
 - ii. Bankalar
 - iii. Borsa
 - d. Maliye Hakkında Görüş ve Politikalar
 - i. Bütçe
 - ii. Vergiler
 - iii. Kamusal Borçlanma
3. Mehmet Cavit Bey'in Uygulamalarının Geleneksel Osmanlı Ekonomi-Politiği Açısından Değerlendirilmesi
 - a. Provizyonizm Açısından
 - b. Tradisyonizm Açısından
 - c. Fiskalizm Açısından
 - d. Sonuç

1. OSMANLI EKONOMİ-POLİTİĞİNİN GENEL EĞİLİMLERİ

Bu başlık altında Osmanlı siyasal otoritelerinin, iktisadi hayata yön veren kararlarının altında yatan genel eğilimleri ele alacağız. Bu bölüm, ağırlıklı olarak bu konu üzerinde çalışmalar yapmış olan Mehmet Genç'in, yazılarını topladığı "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi" adlı eserden istifade edilerek hazırlanmıştır.

a. Provizyonizm (Mal Arzını Artırma) Eğilimi¹

Mehmet Genç bu eğilimi hem İâşe, hem de Provizyonizm kelimeleri ile ifade etmektedir. İâşe, Arapça "ayş" (geçinme) isminin dördüncü baptan mastarı olup "geçindirme" anlamına gelir. Türkçe'de aynı kökten türemiş olan maaş (geçimlik), maişet (geçim) gibi başka kelimeler de vardır. Provizyonizm kelimesi ise bir iktisat terimi olan "arz" kelimesinin latin dillerindeki karşılığı olan "provision" kelimesinin +izm ekiyle birlikte Türkçe'ye transliterasyon edilmiş halidir. Kaba anlamıyla "arzcılık", daha açık bir ifadeyle reel piyasada mal arzını bol tutmaya yönelik sistematik bir çabayı ifade etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi politikalarına yön veren bu eğilim, toplum içerisinde herkesin temel tüketim mallarına mümkün olduğu kadar kolay ve ucuz yoldan ulaşmasını amaçlıyordu. Osmanlı Devleti, ekonomide mal arzını bollaştırmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatını düşük tutmak amacıyla üretim ve ticaret üzerinde sıkı şekilde yürütülen bir müdahaleciliği benimsemiş durumdaydı.²

Örneğin yetkililer, ziraat alanında mümkün olan en yüksek düzeyde üretimin, kendisine 60-150 dönüm arasında bir arazi tahsis edilmiş orta büyüklükte bir aile işletmesi tarafından gerçekleştirilebileceğine inanıyordu. Bu yüzden bu tip aile işletmelerinin parçalanarak küçülmesi veya yeni arazi ilavesiyle büyük çiftliklere dönüşmesini önlemek üzere devlet, ziraî toprakların mülkiyet hakkını fertlere bırakmaz, kendi elinde muhafaza ederdi. Mîrî adı verilen bu mülkiyet rejiminde toprak, çiftçilere babadan oğula geçecek şekilde kiralanmış sayılır; alımı ve satımı devletin sıkı kontrolü altında tutulur, vakfedilmesine ve bağışlanmasına müsaade edilmezdi. Çiftçilerin ziraî üretimi düşürmeye sebep olacak şekilde toprağı işlemeden tutmalarına, yahut terk ederek şehirlere veya başka bölgelere göç etmelerine izin verilmezdi. Bu arazilerden elde edilen üretim, öncelikle ait olduğu kazânın tüketimine yönlendirilir, kazâ halkının ihtiyaçları karşılanmadıkça üretimin dışarıya aktarılmasına izin verilmezdi. Kazânın ihtiyacı karşılandıktan sonra arta kalan üretim, ordu ve sarayın ihtiyaçlarını gidermeye tahsis edilir, geri kalan bölümü de imparatorluğun merkezi ve en kalabalık şehir olan İstanbul'a sevk ettirilirdi. Eğer İstanbul piyasası o mala doymuş durumdaysa imparatorluğun ihtiyaçlı bölgelerine sevk ettirilirdi. Bir malın yurt dışına ihraç edilmesi ise ancak o mala yurt içinde hiçbir ihtiyaç kalmaması, özel bir ihracat izni alınması ve yüksek bir gümrük vergisi ödenmesi şartlarıyla mümkün olabilirdi. Osmanlı pazarları bu sebeple uzun bir dönem yerel kalmıştır.³

Osmanlı Devleti'nin iktisadi politikalarındaki provizyonizm eğilimi, çıkış noktası açısından olmasa da sonuçları bakımından neredeyse tam bir sosyalizm görüntüsü vermektedir.

¹ GENÇ (2002): 45-48.

² KÜÇÜKKALAY (2005): 458-459.

³ WALLERSTEIN (1979): 391.

b. Tradisyonizm (Gelenekleri Koruma) Eğilimi⁴

Mehmet Genç'in "Gelenekçilik" olarak adlandırdığı bu eğilimi hem etimolojik yönden, hem de fonetik yönden diğer eğilim isimleriyle tutarlı olması açısından, aynı anlama gelen tradisyonizm kelimesiyle ifade etmeyi uygun buluyoruz. Bu eğilim, Osmanlı toplumu içerisindeki sosyal ve iktisadi ilişkilerde oluşan dengeleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme, değişime yönelik eğilimleri engelleme ve herhangi bir değişim olduğunda tekrar eski dengeye dönmek üzere değişimi ortadan kaldırma eğilimi olarak tanımlanabilir.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatı içerisinde en çok muhafaza edilmeye çalışılan unsur üretim-tüketim dengesiydi. Zira üretimde oluşabilecek ufak bir azalma veya tüketimde oluşabilecek ufak bir artışın kıtlığa yol açabileceği düşünüldüğü için üretim ve tüketim üzerinde sıkı kontroller uygulanmaktaydı. Bu bağlamda lüks tüketimi engellemek adına *men-i israfat* olarak bilinen yasaklamalar yürürlükteydi. Bununla birlikte herhangi bir alanda üretimin artmasına da izin verilmez, böyle bir eğilimin ancak başka bir alanda kullanılması gereken kaynakların "yanlış yönlendirilerek" gerçekleştirilebileceği varsayılır, bu nedenle sektöre girişler ve işletme büyüklükleri kısıtlanır, istihdamın ve kaza nüfuslarının değişmeden kalmasına özen gösterilirdi.

Osmanlı Devleti'nde iktisadi hayatın türlü alanlarında doğan çatışma ve ihtilafların çözülmesi ile ilgili olarak verilen kararlarda 16.-18. yüzyıllar boyunca kullanılan deyim hep aynı formülde olmak üzere "*kadimden olagelene aykırı iş yapılmaması*" şeklindedir. Kadim olan nedir? sorusuna bir kanunnameye "*kadim odur ki onun öncesini kimse hatırlamaz*" diye verilen cevap gelenekçiliğin ilke olarak ne ölçü ve nitelikte yerleşmiş olduğunu gösteren en veciz ifadedir.

c. Fiskalizm (Gelirleri Artırma) Eğilimi⁵

Fiskalizm ifadesi "parasal" anlamındaki "fiscal" kelimesinden türetilmiştir. Mehmet Genç'in bu ifade ile vurguladığı eğilim devlet gelirlerini olabildiğince artırma eğilimidir. Yaşadığı dönemin yaygın iktisadi anlayışı olan merkantilizmin etkisi altında gelişmiş olan fiskalizm, Osmanlı Devleti'nin halefi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin zihinsel arka planındaki "güçlü devlet güçlü millet" tipi modern söylemlerde de halen etkisini sürdürmektedir.

Osmanlı Devleti'nin ekonomi-politiğine yön veren fiskalizm eğilimi, kendisini yüksek vergilerde ve fetih hareketlerinde göstermiştir.⁶Devletin hazineyi güçlendirmedeki bir diğer nedeni ise iktisadi hayat içerisinde mübadele hacmi arttıkça güçlenen ve zenginleşen tüccar sınıfının sosyal/siyasal dengeyi bozabileceği kaygısıydı. Bu bağlamda uygulanan "narh" politikaları sayesinde herhangi bir sektöre tanınan kâr haddi %15 ile sınırlandırılmıştı. Daha yüksek düzeyde kâr sağlamak sıkı ceza tehdidi altında tutularak engellenirdi. Para akışının özel sektörden kamu sektörüne kayması için faiz hadleri %15-%25 olarak (reel sektördeki kâr oranlarının üzerinde) ayarlanır ve bu sayede finansal kuruluşlar (para vakıfları) tüccar ve sermayedardan çok, yüksek gelir sahibi bürokrat ve askeri zümreyle çalışırlardı.

Fiskalizm, Osmanlı ekonomi-politiğini, piyasadaki her türlü iktisadi faaliyete sadece getireceği vergi geliri açısından bakan, onun ötesini giderek daha az idrak eden bir yapıya sokmuştur. Yaşadığı çağın yaygın siyasi anlayışının doğal bir sonucu olan bu yaklaşım, 19. yüzyılın başlarına kadar merkantilist politikaları benimsemiş olan batı ülkelerinde de gözlenebilir.

⁴ GENÇ (2002): 48-50.

⁵ GENÇ (2002): 50-52.

⁶ DUMRUL (2014): 159.

2. MEHMET CAVİT BEY'İN İKTİSADİ-MALİ GÖRÜŞ VE POLİTİKALARI

Mehmet Cavit Bey hem bir bilim adamı, hem bir siyasetçidir. Onun iktisada ilişkin görüşlerine, eserleri ve konuşmaları üzerinden ulaşabilmekteyiz. Maliye bakanlığı ve mali müşavirlik yaptığı dönemlere dair uygulamaları ise Cavit Bey'in siyasetçi kimliğini ortaya koymaktadır. Bir siyasetçi olarak Cavit Bey'in savunduğu ve takip ettiği politikalarda, içinde yer aldığı siyasal oluşumdan dönemin iç ve dış siyasi dinamiklerine kadar kendisini etkileyen pek çok unsur vardır. Bu nedenle, nispeten daha özgür hareket edebildiği bilimsel sahada öne sürdüğü görüşler ile siyasi uygulamaları arasında doğal olarak bazı tutarsızlıklar bulunmaktadır. Biz bu başlık altında Cavit Bey'in görüşleri ile uygulamalarını bir arada sunmaya çalışacağız.

a. İktisadi Doktrinler Hakkında Görüş ve Politikalar^{7&8}

Cavit Bey'in yaşadığı dönemde siyasal iktisat alanındaki en meşhur yaklaşımlar liberalizm (serbest-i mübadele), sosyalizm ve karma bir yaklaşım olan himayecilik (usul-i himaye). Cavit Bey hem siyasi, hem iktisadi anlamda tam bir liberalizm savunucusudur. O bakanlığı döneminde her türlü korumacı anlayışa karşı çıkmış, Osmanlı Devleti'nin dünya sistemine serbest ticaret aracılığıyla ve hammadde ihracatçısı bir tarım ülkesi olarak eklenmesi doğrultusunda bir politika izlemiştir.⁹ Rekabet altında serbest mübadelenin, iktisadi kalkınmadaki önemine inanmış, devletin iktisadi hayata müdahalesinin son derece kısıtlı olması gerektiğini savunmuştur. Dış ticaretin engelsiz olması gerektiğini iddia etmiş, iç ve dış piyasada kendiliğinden oluşacak iş bölümünün her ülkeyi daha iyi bir ekonomik seviyeye taşıyacağına inanmıştır. Bir ülkenin iktisadi kalkınmasının anahtarı olarak sermaye ve müteşebbis kavramlarını öne çıkarmış, üretken sermayenin oluşabilmesi için başta sosyalizm olmak üzere tüm korumacı politikalara karşı çıkmış ve bireylerin iktisadi özgürlüğünü savunmuştur.

Cavit Bey, sosyalizmi tam bir esaret ideolojisi olarak görmüştür. Özgürlüğüne değer veren hiç kimsenin sosyalist olamayacağını, sosyalizmin insanları ancak fakirlikte eşitleyebileceğini iddia etmiştir. Himaye usulünü ise birkaç sermayedarın zengin olması için kurulan iki fabrika ile bir tür göz boyama olarak nitelemiş, bu usulün çalışma ve ilerlemenin düşmanı olduğunu iddia etmiştir.

Cavit Bey, bakanlık yaptığı dönem içerisinde Osmanlı Devleti'nin dünya savaşına girmesinden ötürü liberal görüşlerini tam olarak hayata aktaramamıştır. Savaş dolayısıyla ekonominin dışarıya kapanması, ithalat ve ihracatın sınırlandırılması, çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşan yerli girişimcilerin düşmana yardım etmesinden korkularak Türk ve Müslüman girişimcilere pozitif ayrımcılık uygulanması, savaş döneminde ortaya çıkan olağanüstü giderlerin karşılanması için emisyon¹⁰ başvurma gibi politikalar Cavit Bey döneminde hayat bulmuştur.

Savaşın yarattığı iktisadi korkularla başa çıkabilmek için bir milli iktisat zihniyeti kapsamında devlet, piyasaya müdahale ederek milli bir banka ve milli şirketlerin kurulmasına önayak olmuştur. Bir araştırmaya göre 1908 yılına kadar, Osmanlı toplumunda 86 anonim şirket

⁷ CAVİT BEY (1913): 267-288.

⁸ CENGİZ (2012): 80-89 & 116-124.

⁹ YAŞLI (2011): 149.

¹⁰ Emisyon, yani kağıt para basmak enflasyona neden olduğu için paranın satın alım gücünü düşürür ve halkı olduğundan daha yoksul hale getirir.

bulunmaktayken 1908-1918 yılları arasında, devlet teşvikleriyle ve çoğunlukla Türk-Müslüman kökenli iş adamları tarafından 236 anonim şirket kurulmuş ve kurdurulmuştur. Ayrıca 1916'da çıkartılan bir yasa ile ticari işletmelerin iç ve dış haberleşmelerinde Türkçe dilini kullanmaları zorunlu hale getirilmiştir.

Osmanlı Devleti savaş zamanında nüfusu artırmak için memur ve işçilere evlenme zorunluluğu getirmiş, evlenenlerin ücretlerine zam verilmiş ve çeşitli hediyeler dağıtılmıştır. "Memurların Ticaretten Men'i Kanunu" ile memurların ticaret yapmasına engel olunmuştur. "Tatil-i Eşgal Kanunu" ve iş hukuku alanında yürürlüğe giren sair kanunlar ile çalışma saatleri, ücretli izin, asgari ücret, sendikalaşma ve greve gitme gibi haklar düzenlenmiştir.

Bununla birlikte 1908-1913 yılları arasında kalan dönemin "liberal dönem" olarak anılmasını sağlayacak birtakım liberal politikalar da yapılmıştır. Örneğin 1909 yılında çıkartılan "Teşkilat ve Tensikat Kanunu" sayesinde pek çok memurun işine son verilerek kamu istihdam alanı daraltılmıştır. Kurulan yeni şirketlerle birlikte istihdam özel sektöre kaymış, buna ek olarak halkın borsaya ilgi göstermeye başlamasıyla yerli sermaye birikimi güçlenmiştir. Resmi dairelerde ve özel sektördeki kadın istihdamında artış yaşanmıştır.

b. Reel Sektörler Hakkında Görüş ve Politikalar¹¹

Tarım ve Sanayi hakkında¹²

Cavit Bey, Osmanlı Devleti'nin kamu fonlarıyla tarımı desteklemesini, sanayiye ise özel sermayeye terk etmesi gerektiğini savunmuştur. Madenlerin de devlet tarafından işletilmesine karşı çıkmış, şahısların işletmeleri ile daha fazla kâr sağlanacağını, devletin de imtiyaz ve vergi yoluyla kârdan hissesini alacağını ileri sürmüştür.

Cavit Bey, siyasi amaçla yapılan gemi ve silah gibi savaş malzemeleri dışında, devletin mal üretmesine karşı çıkmıştır. Ona göre devletin rolü, sanayi ve tarımsal ürünlerin üretiminde tüccarlara rehberlik etmek olmalı; ve bu rehberlik için müracaat edilecek müesseseler ticaret, sanayi ve ziraat odaları olmalıdır.

İkinci Meşrutiyet yıllarında, Anadolu'da Konya ve Karaman Milli Bankaları yanında banka adını taşıyan, Kayseri Köy İktisat Bankası gibi köy sandıkları hükümetin desteğiyle kurulmuş, halkın tarımsal kredi sorunu giderilmeye ve ülkenin tarımsal gelişimi sağlanmaya çalışılmıştır. Pazar ekonomisi için üretim yapan çiftçi, milli bankalar sayesinde yabancı ve gayrimüslim tüccar karşısında pazarlık gücü kazanmış ve malını daha iyi fiyattan piyasaya sürebilmiştir.

Tanzimat dönemi uygulamalarının bir devamı olarak 1913'te çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanunu, geçici bir kanun olarak yürürlüğe girmiştir.¹³ Bu kanun ile hükümet, alımlarında yerli sanayiye öncelik tanımış, yerli sanayiden ihraç gümrüğü ve ülkede üretilmeyen hammaddelerin ithalinden vergi alınmaması, bedelsiz fabrika arazisi verilmesi gibi teşvikler kabul edilmiş ve bu kanun, 1927'de kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanununa kadar yürürlükte kalmıştır.

¹¹ CENGİZ (2012): 89-97 & 124-134.

¹² CAVİT BEY (1913): 115-124.

¹³ SEYİTDANLIOĞLU (2006): 68.

Ticaret hakkında¹⁴

Cavit Bey, ticaretin önemine inanmış biri olarak, tüccarlar sayesinde tüketicinin, ihtiyacı olan bir mala çaba harcamadan ulaşabildiğini ve ticareti düzenli işleyen ülkelerin, kriz zamanlarında bile ihtiyaç duyulan malları elde edebildiğini savunmuştur. Ona göre serbest rekabet, maddi ve manevi ilerlemenin teminatı, çalışma ve ticaret hayatının serbest olmasının sonucu olup, aynı mesleğe sahip olan insanların her türlü müdahaleden uzak kendi ürünlerini piyasaya sürmeleri ve birbirleriyle meşru vasıtalarla iktisadi mücadeleye girmeleridir.

Cavit Bey, tekel halini serbest piyasanın zıddı olarak görmüş, üretimin yasaklarla yapılmasının ürün fiyatlarını artıracak ve üretim şekillerinde yeniliklere gidilmesini engelleyeceğini öne sürmüştür. O daima serbest ticareti, dış ticaret konusunda da açık kapı politikasını savunmuştur. Ticaretin gelişmesinde başlıca rolün tüccarlara ait olduğunu, devletin görevinin ise serbest ticareti kolaylaştıracak düzenlemeler yapmaktan ibaret olduğunu ifade etmiştir.

Buna bağlı olarak 1911 bütçe görüşmelerinde, gümrük vergisinde değere bağlı (ad valorem) usulden sabit (spesifik) usule geçmeyi ve kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Bu öneri 1916'da kabul edilmiştir. Bu dönemlerde savaşın da etkisiyle liberal dış ticaret politikasına ters düşen kararlar alınmıştır. 1916'da bir ihracat heyeti kurulmuş, ihracat ruhsata bağlanarak savaş döneminde tüketilebilecek bazı tarımsal ve stratejik ürünlerin ihracatı yasaklanmak suretiyle zorunlu ihtiyaç maddelerinin yurt dışına gidişi önlenmeye çalışılmıştır.

Ulaştırma hakkında

Cavit Bey mal ve hizmetlerin ilgili yerlere etkin şekilde ulaştırılmasının verimli bir ekonomi için hayati bir önemi olduğunu düşünmekte, bu konuda Osmanlı Devleti'nin çok kötü durumda olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Osmanlı Devleti'nde üretimin geçimlik düzeyde yapılmasının başlıca sebeplerinden biri ulaşım imkânlarının yeterli olmamasıdır.¹⁵ Ona göre ulaşımın en etkin yolu demiryollarıdır ve devlet, demiryollarının yapım ve işletiminde şahıslar kadar başarılı olamamıştır. Bunun iktisadi olduğu kadar siyasi sebepleri de vardır. Bu nedenle devletin, demiryollarının yapımı ve işletimini doğrudan doğruya veya imtiyaz yoluyla özel sektöre bırakması gerekmektedir. Devletin yol konusunda asıl faaliyeti yol yapmaktan ziyade yolların güvenliğini sağlamak olmalıdır.

Ulaştırma, yabancı sermayenin Osmanlı Devleti'nde yatırım yaptığı alanlardan biriydi. 1856-1918 yılları arasında tamamen yabancı sermayeyle 6800 kilometrelik demiryolu yapılmıştı.¹⁶ Cavit Bey, Anadolu'nun en ücra noktalarından İstanbul'un merkezine kadar demiryolu yapımı karşılığında yolun kenarındaki yirmişer metrelik alanda çıkarılmış veya çıkarılacak olan madenlerin işletmesini doksan dokuz sene boyunca Amerikan-Kanada sermayeli yatırımcı kuruluşa devretmeyi öngören Chester Projesi'ni hayata geçirmeye çalışmış, fakat bu proje meclis tarafından reddedilmiştir. Aynı proje kapsamında Karadeniz-Adriyatik arası pek çok liman yapım işinin de Fransız sermayeli bir kuruluşa devredilmesi öngörülmüş, fakat bu da dönemin sıcak şartlarından dolayı reddedilmiştir. Kısacası Cavit Bey, ulaştırma alanında yabancı sermayeden daha çok yararlanma adına arzu ettiği politikaları uygulama imkânı bulamamıştır.

¹⁴ CAVİT BEY (1913): 47-56.

¹⁵ AKALIN (2011): 9.

¹⁶ YILDIRIM (2001): 322.

*Sermaye hakkında*¹⁷

Cavit Bey sermayeyi, icat fikri ve tasarrufun bir ürünü olarak açıklamıştır. Ona göre tasarruf, bir şahsın servet sahibi olmasını sağlamakta, şahısların tasarruflarının artmasıyla da bireylerde meydana gelen milletin serveti zaman içinde çoğalmaktadır. Bu nedenle Cavit Bey, sermaye artışının sürekli olmasının önemini belirtmiştir. Üretimin artması, aile şirketleri ve diğer şirketlerin ticarete bakışlar, tasarruf fikrinin yayılması, sermaye sahipleri için iyimser bir ortam oluşturulması gibi şartların, sermaye artışının sürekliliğini sağladığını ifade etmiştir. Yüksek vergilerin sermaye birikimini engellediği, üretimi sınırlandırdığı gerekçeleriyle vergilerin düşük seviyede tutulmasını savunmuştur. Ülkenin ulaşım, iletişim ve aydınlanma gibi ihtiyaçlarının giderilmesi için yabancı sermayeye gereksinim olduğunu belirtmiştir.

Osmanlı toplumu üretken sermaye konusunda oldukça yetersizdir.¹⁸Bunun nedeni devletin, büyük sermaye birikimine genelde dini bir kaygı ile müsaade etmemesidir.¹⁹Cavit Bey ise yazılarında Osmanlı devletinin kalkınmasının ancak dünya ekonomisiyle bütünleşmesi ve bu amaçla yabancı sermayeyi teşvik etmesi yoluyla olabileceğini savunmuştur.²⁰Savaş yıllarında, yabancı sermayeye can ve mal güvenliği sağlanacağı güvencesini veren Osmanlı yönetiminin iktisat politikasını Alman yatırımcılarına anlatarak ihtiyaç duyulan sermayeyi sağlamıştır. Fakat bununla birlikte yabancı sermayeye pek çok ayrıcalık ve imtiyazın tanındığı kapitülasyonlar, savaş ortamının tetiklediği “milli iktisat” akımının güçlenmesiyle birlikte 1914 yılında tek taraflı olarak kaldırılmıştır.

c. Finans Sektörü Hakkında Görüş ve Politikalar^{21&22}

Osmanlı Devleti’nde çoğunluğu oluşturan Türk-Müslüman tebaa uzun yıllar, dini kaygılardan ötürü finans sektörüne uzak kalmış, bu nedenle sektör gayrimüslimlerin kontrolünde faaliyet göstermiştir.²³ Cavit Bey’in döneminde tüm dünyayı etkisi altına alan uluslaşma hareketleri İttihat ve Terakki idaresine “milli iktisat” projesi olarak yansımış ve Türk-Müslüman tebaa her sektörde olduğu gibi finans sektöründe de güçlü konuma getirilmeye çalışılmıştır. Bunun bir sonucu başta İtibar-i Milli Bankası olmak üzere pek çok yeni banka kurulmuş, bu sektörde etnik ve dini temele dayanan pozitif ayrımcılık politikaları uygulanmıştır. Dolayısıyla Cavit Bey’in finans sektöründeki politikaları nispeten korumacı bir çizgide seyretmiştir.

Kredi hakkında

Cavit Bey, kredi müesseselerinin elinde toplanan küçük sermayenin toplum açısından faydalı bir şekilde kullanıldığını ve müteşebbisin ihtiyacı olan alanlara çekildiğini belirtmiştir. Toplanan kredilerin kullanılmasıyla iktisadi faaliyetlerin canlanması, yeni üreticilerin ortaya çıkması, üretimin genişlemesi ve harcamaların artması gibi iktisadi faydaların sağlandığını savunmuştur. Bu nedenle kredi işlemlerinin hızlı ve güvenli bir şekilde gerçekleşmesini temin etmek devletin mühim bir görevidir.

¹⁷ CAVİT BEY (1913): 65-76.

¹⁸ BULUT (2005): 451.

¹⁹ KÜÇÜKKALAY (2005): 457.

²⁰ ERDOĞAN (2007): 3.

²¹ CAVİT BEY (1913): 229-256.

²² CENGİZ (2012): 97-101 & 134-139.

²³ ISSAWI (1980): 14.

İkinci Meşrutiyet’le birlikte pazara dönük üretime geçen Osmanlı Devleti’nde tarım başta olmak üzere kredi ihtiyacı artmış, yeni banka ve kredi olanakları sağlanmıştır. Cavit Bey’in de dahil olduğu İttihat ve Terakki hükümeti Ziraat Bankası’nın kredi olanaklarını artırmak amacıyla yürürlüğe konan yeni yasa ile fakir köylü ve toprak sahiplerine uzun vadeli kredi verilmesi karara bağlamıştır. 1916’da mecliste onaylanan Ziraat Bankası Kanunu ile tarımsal kredi teminat şartları genişletilmiş, banka evrakları damga vergisinden muaf tutulmuş, borç ödeme ve teminat işlemlerinden vergi ve harç alınmamıştır. Ülkenin çeşitli yerlerinde hükümetin desteğiyle toplam 16 yeni banka kurulmuş; buna ek olarak Anadolu’da iktisadi gücü artırmaya başlayan eşraf, tüccar ve büyük çiftlik sahipleri kredi sorununu çözmek amacıyla milli taşra bankaları kurmaya başlamışlardır.²⁴

Bankalar hakkında

Cavit Bey’e göre bankaların başlıca vazifeleri sermaye ihtiyacı olanlara faiz karşılığında kredi vermek; kendisine emanet edilen parayı belli bir komisyon karşılığında korumak, bir hesaptan başka bir hesaba ya da bir yerden başka bir yere nakletmektir. Cavit Bey büyük bankaların hükümetlerle yaptıkları antlaşmaların önemine değinmiş; İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerin hükümetlerinin mevcut bankaların sürekli müşterisi olduklarını ve bu bankalara, yaptıkları işlemlerden düşük komisyon almaları karşılığında bir takım imtiyazlar verdiklerini ifade etmiştir. Cavit Bey milli bir banka kurulmasından yana olmuş, dünya savaşının etkisiyle ortaya çıkan milli iktisat görüşlerinin sonucunda İtibar-ı Milli Bankası kurulmuştur.

Cavit Bey, bankaların elde tuttukları meblağ karşılığında hesap hamiline verdikleri banknotları, devletin bastığı kağıt paraya göre ekonomik açıdan daha faydalı görmektedir. Çünkü banknotlar özel bankalar tarafından basılan, kullanımı zorunlu olmayan bir tür serbest piyasa parasıdır. Resmi para cinsinden karşılığı daima bankada bulunmaktadır. İsteyen istediği zaman karşılığını alabilmekte, isterse de para olarak kullanabilmektedir. Banknotlarda vade, faiz, zamanaşımı, vs. olmadığından kolay bir ödeme aracıdır. Ona göre muamelelerde daha çok banknot kullanmalı, resmi para ise daimi bir karşılık olarak banka kasalarında kalmalıdır.

Cavit Bey, mecliste yaptığı konuşmalarda banknot ihraç etme imtiyazının İngiliz ve Fransız sermayeli Osmanlı Bankası’ndan alınarak, yerli sermayeyle kurulacak olan İtibar-ı Milli Bankası’na verilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu bankanın hisselerinin sadece Osmanlı halkına ait olacağını vurgulayarak bunun milli menfaatler açısından daha iyi olacağını savunmuştur. Osmanlı Devleti’nin dünya savaşından yenik çıkması üzerine banka gerekli sermayeyi Alman bankalarından sağlayabilmiş, bu nedenle milli olma vasfını kaybetmiş ve banknot çıkarma imtiyazını da elde edememiştir. Cavit Bey gerek savaştan, gerek yerli ekonominin yetersizliğinden dolayı bankacılık sektörüne ve banknot kontrolüne hakim olan batı sermayesi karşısından yerli sermayeyi güçlendirme arzusunu gerçekleştirememiştir.

Borsa hakkında

Cavit Bey devletin iktisadi hayata müdahalesine karşı olduğu halde borsa işlemlerinin hayal mahsulü olduğunu belirtmiş, borsanın kumar gibi oynanmasını ve lotarya düzenlenmesini felaket olarak nitelendirmiş ve devletin engellemesini istemiştir. Ona göre Borsa işlemleri ticari ve iktisadidir. Fakat spekülasyonlar ve devlet lotaryaları öyle değildir. Cavit Bey “hava oyunu” olarak nitelediği bu zararlı işlerin kaldırılması gerektiğini savunmuştur.

²⁴ BERBER (2011): 223-224.

Bu amaçla 1917 yılında çıkartılan Men-i İhtikar Kanunu sayesinde spekülasyon ve istifçilerle mücadele etmek üzere bir Men-i İhtikar Heyeti kurulmuş, bu heyet sayesinde zincirleme yöntemiyle elden ele dolastırıp mal fiyatlarını kırarak “hava oyunu” oynayan 200’den fazla spekülör tüccar tutuklanarak yargılanmıştır.

d. Maliye Hakkında Görüş ve Politikalar²⁵

Cavit Bey ülke maliyesinin çıkarlarını bütün çıkarların üzerinde tutmuş ve maliyesi özgür olmayan bir milletin de özgür olamayacağına inanmıştır. Maliye idaresinin modernleştirilmesi çabaları, fazla personel çalıştırmaktan vazgeçilmesi, eski muhasebe yönteminin terk edilerek kayıtların azaltılması, Muhasebe-i Umumiye Kanunu’nun kabulü, teftiş heyetlerinin oluşturulması, Cavit Bey’in maliye idaresine getirdiği yenilikler olarak sayılmaktadır.

Bütçe hakkında²⁶

Cavit Bey, bütçe yönetiminde merkezîyetçi ve adem-i merkezîyetçi olmak üzere iki yönetime dikkat çekmiştir. Mahalli idarelerin bütçeleri merkezîyetçi yöntemde devlet tarafından denetlenmekte, adem-i merkezîyetçi yöntemde böyle bir denetim bulunmamaktadır. İkinci Meşrutîyet döneminde çıkartılan Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu ile yüzyıllardır adem-i merkezîyetçi yöntemle yürütülen maliye idaresinden merkezîyetçi yönetime geçiş sağlanmıştır. Cavit Bey altı yüz seneden beri ilk kez devlet harcamaları için gereken tutarın halktan toplanan vergilerle karşılanacağını belirtmiştir.

Osmanlı Devleti, savaşlar nedeniyle oluşan bütçe açıklarını olağandışı yöntemlerle kapatmaya çalışmıştır. Memur maaşlarının yarısı ödenmiş, yarısı ertelenmiştir. 1912’de çıkartılan Tekalif-i Harbiye Kanunu ile orduya gerekli pek çok erzak, araç ve malzemeye bedeli sonra ödenmek üzere el konmuştur. Askerlikten muaf tutulan vergi mükelleflerine yönelik olarak Muafiyet-i Askeriye Vergisi getirilmiştir. Tüm bunlar bütçe açığını kapatmaya yetmeyince 1915 yılında Duyun-u Umumiye İdaresi’nin altın para karşılığı kağıt para çıkarması kararlaştırılmıştır. Devlet savaş süresince yaklaşık 400 milyon lira masraf yapmış, vergi gelirleri bunun ancak %10’unu karşılayabilmiştir.

Vergiler hakkında²⁷

Cavit Bey’e göre vergi, milletin umumi masraflarını ve ortak taahhütlerini karşılayabilmek için her şahsın hissesine isabet eden mali yükümlülüktür. Ona göre bir devletin kuvveti mükelleflerinin kuvveti demek olup ülkenin gelişmesi, ticari faaliyetlerinin artması ve mükelleflerden sağlanan vergilerle mümkün olabilir. Bu yüzden Cavit Bey vergi muafiyetlerine karşı çıkmıştır. Küçük gelir sahiplerinden de vergi alınması gerektiğini ve yalnız en fakirlerin vergiden muaf tutulabileceğini savunmuştur.

Cavit Bey, halkı hile yapmaya teşvik edebileceği düşüncesiyle artan oranlı vergi tarifesine karşı çıkmıştır. Bir şahsın bütün mülk ve geliri üzerinden alınan ve şahıslara göre özel muameleler de uygulanan şahsi vergiyi, şahısların özelliklerine bakılmaksızın emlak, eşya ve muameleler üzerinden alınan gerçek vergiye göre daha üstün bulmuştur.

²⁵ CENGİZ (2012): 101-110 & 139-156.

²⁶ CAVİT BEY (1913): 333-336.

²⁷ CAVİT BEY (1913): 319-332.

Cavit Bey döneminde bina ve akar gelirlerini vergilendirmek için bir yönetmelik hazırlanmıştır. Veraset ve intikal vergisinde artışa gidilmiş, sadece esnaf ve tüccardan alınan temettü vergisi maaşla geçinenlere de teşmil edilmiştir. 1914’de çıkartılan Temettü Vergisi Hakkındaki Kanun ile yabancı şirketler yerli şirketlerle eşit oranda gelir vergisine tabi olmuşlardır. Hayvancılıkla uğraşanlardan alınan ağnam vergisine 1918 yılında %100, 1919 yılında %300 artış yapılmıştır.

Tarım ile uğraşanlardan alınan aşar vergisinin kaldırılması yönündeki taleplere Cavit Bey itiraz etmiştir. 1912 yılında çıkartılan Tekalif-i Harbiye Kanunu ile savaş döneminde kazanılan olağanüstü gelirlerin vergilendirilerek, gelir bölüşümündeki adaletsizliğin giderilmesi amaçlanmıştır. Askerlik çağı gelip de askerlikte muaf olmak isteyenlerden Bedel-i Askeri vergisi alınmıştır. İthalattan alınan gümrük vergisi, yabancı devletlerin itirazına rağmen önce %11’den %15’e, daha sonra %30’a kadar çıkartılmış; 1916’da ise değere bağlı (ad valorem) usulden sabit (spesifik) tarife usulüne geçilmiştir. 1910 yılında hazırlanan bir nizamname ile damga vergisinin tahsilatı Duyun-u Umumiye idaresine devredilmiştir.

Kamusal borçlanma hakkında²⁸

Cavit Bey, ortak taahhütler için oluşan geçmiş nesillerin borcunu şimdiki nesil öderse, bu neslin borçlarını da gelecek nesillerin ödeyeceğini ileri sürmüştür. Bu nedenle savaş ve kıtlık gibi olağandışı durumların finansmanı için vergi artışından daha çok borçlanmayı önermiştir. Vergi artışının maliyeye etkisini daha uzun vadede gösterdiğini ve halkı, ödeme gücünden yoksun bıraktığını ileri sürerek borçlanmayı pek çok durumda vergi artışına tercih etmektedir.

Cavit Bey’e göre devletler, buhran dönemlerinde yüksek faizli tahviller çıkarmalı, buhranın bittiği dönemlerde ise bu tahvilleri düşük faizli tahvillerle değiştirmeli veya yüksek itibari değerinden satın almalıdır. Cavit Bey isteğe bağlı yapılan borçların tahvili muamelesiyle pek çok devletin, borçların sonucunda oluşan harcamalarını da azalttığını öne sürmüştür. Cavit Bey, devletin ihtiyaç duyduğu paranın iç borçlanma yerine dış borçlanma ve yabancı sermayeye yönelik tahvillerle sağlanması gerektiğini savunmuştur.

Cavit Bey döneminde dış borçlar artmış, ödeme güçlükleri sebebiyle kısa vadeli borçlar, uzun vadeli borçlara dönüştürülmüştür. Bu borçlara karşılık olarak aşar, ağnam vergileri ve gümrük gelirleri ile bazı işletmelerin gelirleri gösterilmiştir. Bayındırlık için yapılan borçlanmalar desteklenmiş, İzmir Belediyesi’nin almak istediği dış borca hükümet kefil olmuştur. Osmanlı Devleti’nin 1908 yılına kadar 300 milyona yakın olan dış borcu, 1908-1918 arasında 280 milyon lira artarak 580 milyona ulaşmıştır. Savaş döneminde çıkartılan İstikraz-ı Dahili Kanunu ile iç borçlanma da yapılmıştır. Cavit Bey dünya savaşının ekonomik bir savaş olduğunu ve savaş süresince her altı ayda bir Almanya’ya borçlanıldığını açıklamıştır.

²⁸ CAVİT BEY (1913): 337-347.

3. MEHMET CAVİT BEY'İN UYGULAMALARININ GELENEKSEL OSMANLI EKONOMİ-POLİTİĞİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

a. Provizyonizm Açısından

Osmanlı Devleti'nin ekonomi-politiğindeki provizyonizm eğilimi, toplum içerisinde herkesi temel tüketim mallarına mümkün olduğu kadar kolay ve ucuz yoldan ulaştırmayı amaçlar. Bu amaçla üretici ve tüccar üzerinde sıkı bir denetimi öngören klasik yöntem, Cavit Bey tarafından entelektüel düzeyde eleştirilmiş olsa da uygulamada kayda değer bir aykırılık gözlenmemiştir.

Onun döneminde hem reel, hem de finansal sektörlerin büyümesini sağlamak amacıyla devletin pek çok yeni iktisadi girişime önayak olduğu bilinmektedir. Bu provizyonist bir davranıştır. Fakat Cavit Bey'in burada klasik yöntemden ayrıldığı nokta, bu iş için yerli ve yabancı (özel) sermayeyi teşvik etmiş olmasıdır. Devlet teşvik ve sübvansiyonları onun ideolojik görüşlerine aykırıdır. Fakat klasik Osmanlı eğiliminin bu tür atılımları bizzat devletten bekleyen yapısı göz önüne alındığında Cavit Bey'in bir orta yol politikası güttüğü düşünülebilir. Sermaye birikimi açısından çok kötü durumda bulunan Osmanlı toplumunda piyasa etkinliğini belli bir seviyeye çıkartana kadar devlet desteğini meşru görmüş olabilir. Dolayısıyla bu politikalarında kendi görüşleriyle hareket etmiş, fakat radikal olmamış, ılımlı siyaset izlemiştir.

Bankaların banknot ihraç etme imtiyazını ve bu banknotların piyasada para olarak kullanılmasını desteklemiş olması hem serbest piyasayı, hem de piyasa etkinliğini artırmaya yönelik liberal ve provizyonist bir politikadır.

Borsaya antipati beslemesi, maddi gücün asimetrik bilgi sebebiyle belli ellerde toplanmasını önleme arzusuyla ilişkilendirilebilir. Bir liberal olarak iktisadi eşitsizliğe karşı olmayan Cavit Bey'in arzusu yalnızca sermaye temerküzü değil, üretken sermayenin temerküzüdür. Borsada dolaşan paranın üretken olamayacağını düşünerek borsa yerine kredi kuruluşlarını desteklemiştir. Kredinin üretimde oynadığı rolün etkin olması sebebiyle bu provizyonist bir tutum olarak görülebilir. Fakat borsaya ve spekülasyona karşı olması liberal bir tutum değildir.

Cavit Bey'in vergi konusunda hırçın sayılabilecek bir politika izlemesini ne provizyonizm ile ne de liberalizm ile bağdaştırmak güçtür. Bunun sebebini, savaş şartlarının ve kontrolsüzce yükselen dış borçların yarattığı gerilimde aramak daha makuldür. Kamusal borçlanma konusunda da aynı hırçın yaklaşıma sahiptir. Dolayısıyla Cavit Bey'in, maliye alanında neredeyse tam bir "olağanüstü hal" politikası izlemiş olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

b. Tradisyonizm Açısından

Tradisyonizm, Osmanlı toplumu içerisindeki sosyal ve iktisadi ilişkilerde oluşan dengeleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme, değişime yönelik eğilimleri engelleme eğilimidir. Cavit Bey'in bakanlık yaptığı dönemde uluslararası siyaset oldukça hızlı ve gerilimli bir seyir izlemekte, dengeler sürekli değişmektedir. Böyle bir ortamda herhangi bir ülkenin muhafazakar bir politika izlemesi epey zordur. Cavit Bey de muhafazakar bir tutum sergilememiştir.

Osmanlı ekonomisini hızla kalkındırmak için atılan adımlar, pek çok yeni iktisadi aktörün ortaya çıkması, açılan bankalar, hızla çıkartılan yeni kanun ve düzenlemeler, yükseltelen vergiler, artan iç ve dış borçlar, vs. politik açıdan gelenekçi davranmayı imkânsız hale getirmiştir.

c. Fiskalizm Açısından

Fiskalizm, devlet gelirlerini mümkün olduğu kadar artırma eğilimidir. Cavit Bey, bir liberal olarak sınırlı devlet ilkesini savunmaktadır. Bu bir antifiskalist tutumdur. Dolayısıyla normal şartlar altında Cavit Bey'in bütün politikalarının fiskalizm ile çelişmesi beklenir. Kredi kuruluşlarının sayısını artırması, halkı bu kuruluşlara yönlendirmesi, yabancı sermayeyi ülkeye davet etmesi, yerli sermayeyi güçlendirmek için devlet desteğiyle pek çok iktisadi teşebbüsün kuruluşuna önyak olması, banknotların piyasada yaygınlık kazanmasını arzulaması liberal ve antifiskalist politikalarlardır.

Fakat savaş ortamından kaynaklanan bazı özel şartlar, Cavit Bey'i devlet gelirlerini artırmaya sevk etmiştir. Hırçın bir vergi politikası, sürekli artan iç ve dış borçlanma, kamu sektöründe toplu işten çıkarmalar ile kamu harcamalarını azaltması, vb. hazineyi güçlendirmeye yönelik politikalar olarak fiskalizm ile uyumludur. Dolayısıyla Cavit Bey'in politikaları normal şartlar altında fiskalizm eğiliminin tam ters yönünde hareket ederken dönemin şartları, bazı durumlarda onu fiskalist politikalar izlemeye sevk etmiştir.

d. Sonuç

Cavit Bey, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde maliye bakanlığı yapmış bir siyasetçi ve iktisat alanında uzman bir akademisyendir. Savunduğu politik ekonomi anlayışı oldukça liberaldir. Ne var ki görev yaptığı dönemin şartları onun, savunduğu görüşleri tam olarak hayata geçirmesine engel olmuştur. Bu bazen Cavit Bey'in, görüşlerini tedrici olarak hayata geçirme arzusuyla ılımlı bir politika izlemesi şeklinde, bazen de savaş halinin kendine özgü şartları dolayısıyla metazori bir şekilde ortaya çıkmıştır. Onun görüş ve politikalarını, Mehmet Genç'in ortaya attığı Osmanlı ekonomi-politiğinin genel eğilimleri açısından değerlendirecek olursak şu sonuçlara varabiliriz:

1. Provizyonizm eğilimi temel bir kaygı olarak Cavit Bey'de de bulunmaktadır. Fakat Cavit Bey, temel tüketim ürünlerinin bol ve ucuz bir şekilde toplumun her kesimine ulaşması konusunda devlete değil, serbest piyasaya güvenmektedir. Bu nedenle serbest piyasayı güçlendirmeye yönelik bir takım politikalar izlemeye çalışmış, fakat içinde bulunduğu şartlar buna pek fazla izin vermemiştir.
2. Tradisyonizm eğilimi Cavit Bey'de bulunmamaktadır. O bir liberaldir ve toplumun hali hazırda içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik dengeleri korumak gibi bir derdi yoktur. Onun derdi toplumdaki üretimi ve refah seviyesini artırmaktır. Bunun da ancak etkin bir serbest piyasa ve üretken sermayenin birikimiyle gerçekleşebileceğine inanmaktadır. İçinde bulunduğu dönemin şartları da onu gelenekçi davranmaya zorlamamıştır.
3. Fiskalizm eğilimi Cavit Bey'in kökten karşı olduğu bir politik tutumu ifade eder. Ona göre devlet sınırlı olmalı, piyasada karşılığı bulunan mal ve hizmetler özel teşebbüsler tarafından arz edilmelidir. Normal şartlar altında bu yönde bir politik tutum izleyecek olan Cavit Bey'i savaş şartları engellemiştir. Savaş dolayısıyla iktisadi kaynaklar (diğer ülkelerde olduğu gibi) mümkün olduğunca devlet kontrolüne aktarılmaya çalışılmış, yine de yeterli olmamıştır. Dolayısıyla Cavit Bey'in uygulamaları, uluslararası siyasetin üzerinde yarattığı baskının gücüne göre kimi zaman fiskalist, kimi zaman antifiskalisttir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Alper (2011).“Mehmed Cavid Bey’de İktisadi Düşünce”, İstanbul Üniversitesi İktisat Ana Bilim Dalı.
- BERBER, Şerika G. (2011).“Osmanlı’nın Son Döneminden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 27/80, 209-239.
- BULUT, Mehmet (2005). “Osmanlılarda Ekonominin Finansmanı Meselesine Yeniden Genel Bir Bakış”, İslami Araştırmalar Dergisi, 18/4: 447-452.
- CAVİD BEY, Mehmed (1913).“İktisat İlmi”, Ankara: Liberte Yayınları, 2001.
- CENGİZ, Sema Ayla (2012).“Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey Dönemi (1908-1926) İktisadi-Mali Görüş ve Uygulamaları”, İstanbul Üniversitesi Maliye ABD Yüksek Lisans Tezi.
- DUMRUL, Cüneyt; DUMRUL, Yasemin (2014).“Osmanlı İmparatorluğu’nun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 23: 146-170.
- ERDOĞAN, Mustafa (2007). “Liberalizm ve Türkiye’de Liberal Eğilimler”, Liberal Düşünce Topluluğu: <http://goo.gl/gKGri8>.
- GENÇ, Mehmet. “Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi”, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ISSAWI, Charles (1980). “The Economic History of Turkey 1800-1914”, The University of Chicago Press.
- KÜÇÜKKALAY, Mesut (2005). “Osmanlı’da Kapitalizmin Gelişmemesi Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir Deneme”, İslami Araştırmalar Dergisi, 18/4: 453-462.
- ÖZGÜN, Cihan (2008). “Osmanlı Ekonomi Politığıne Kısa Bir Bakış”, Tarih Okulu Der. 1: 5-17.
- SAYAR, Ahmet Güner (2002).“Yenileşmeden Cumhuriyete Osmanlı İktisat Düşüncesi”, Türkler Dergisi, Cilt:14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (2009). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, 28/46:53-69.
- WALLERSTEIN, I. (1979). “The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research”, Review 2/3: 389-398.
- YAŞLI, Fatih (2011). “Türkiye’de Liberalizm: Bir Eklemlenme İdeolojisi”, Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, 6/15: 139-166.
- YILDIRIM, İsmail (2001).“Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11/2: 313-326.